

تأثیرات متقابل تاریخی و فرهنگی ایران و گرجستان، مرکز اسناد و دیپلماسی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۸۰، ۳۷۸ صفحه.

گرجستان فعلی از معدود کشورهایی است که ریشه در ژرفای تاریخ دارد و آثار تمدن در این سرزمین به ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد بازمی‌گردد. از این رو شناخت صحیح و دقیق وقایع تاریخی در این کشور ارزیابی افق‌ها و چشم‌اندازهای آینده را سهل‌تر می‌نماید.

قدیمی‌ترین آثار تمدن در گرجستان متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد می‌باشد. در آن زمان مردم ساکن در این سرزمین تحت تابعیت دولت‌ها و حکومت‌هایی می‌زیستند که در اطراف آن وجود داشت؛ از جمله آنها می‌توان از اورارتورها و کلخ‌ها نام برد. به مرور زمان کلخ‌ها در این سرزمین ساکن شده و توانستند حکومتی پایدار به نام کلخیدا به وجود آورند. دولت کلخیدا تا زمان قدرت یافتن دولت هخامنشی ایران دوام داشت و پس از آن جزئی از شاهنشاهی ایران گردید. در قرن سوم قبل از میلاد حمله یونانی‌ها به ایران منجر به نابودی دولت هخامنشی و تسلط یونان بر مناطق تابع آن دولت (از جمله گرجستان) شد.

در اوایل قرن اول قبل از میلاد، سپاهیان تازه‌نفس رومی موفق شدند پس از

اشغال آسیای صغیر، گرجستان را نیز تصرف نمایند. در قرن اول میلادی ساکنان سرزمین گرجستان توانستند دولت مستقلی به نام «لازیکا» تشکیل بدهند. ولی استقلال این دولت همواره در خطر تهاجم نیروهای خارجی همچون امپراتوری روم، شاهنشاهی ایران و قبایل دشت‌های روسیه قرار داشت. ورود مسیحیت به این کشور در قرن پنجم میلادی بود. این واقعه مهمترین رویداد تاریخی گرجستان به‌شمار می‌رود.

دراستدای قرن اول هجری مسلمانان تحت رهبری حبیب‌بن مسلم فهری به گرجستان حمله کرده و آنجا را تصرف نمودند و به‌دنبال آن اسلام در این سرزمین دین رسمی اعلام شد. در آغاز قرن دوازدهم میلادی، یکی از امرای گرجی به نام «داوید دوم» تلاش وسیع و موفقیت‌آمیزی را برای وحدت گرجستان آغاز کرد. او پس از یک دست نمودن گرجستان، مسیحیت را مجدداً در این کشور به‌عنوان دین رسمی اعلام نمود. در سال ۱۲۳۶ میلادی مغولان به گرجستان حمله کرده و تفلیس را تصرف نمودند. پس از آن گرجستان جزئی از حکومت ایلخانان مغول در ایران شد.

در قرن شانزدهم گسترش امپراتوری عثمانی و قدرت روزافزون ایران (در عهد صفوی) تهدید جدیدی برای گرجستان به‌وجود آورد. این بار نیز مانند دوران باستان، دو کشور رقیب در مورد حاکمیت با یکدیگر به جنگ پرداختند. به همین دلیل در قرن ۱۸-۱۶ میلادی سرزمین گرجستان بین دو دولت ایران و عثمانی دست به‌دست می‌شد. به‌دنبال قتل نادر (در سال ۱۷۴۷ میلادی) و آغاز جنگ‌های داخلی در ایران، اراکلی (هراکلیوس) حاکم گرجستان که زمانی تابع و فرمانبردار نادرشاه بود و حتی در لشکرکشی ایرانیان به هند او را همراهی کرده بود، متوجه روسیه شده و از آن دولت در برابر کشورهای مسلمان همسایه حمایت طلبید. اراکلی دوم به موجب عهدنامه «گیورگینسک» (در سال ۱۷۸۳) خود را تابع و تحت‌الحمایه کاترین دوم قرار داد. مدت کوتاهی بعد در زمان آغامحمدخان قاجار ایرانیان طی یک لشکرکشی موفق شدند تفلیس را تصرف کنند. اندکی بعد از بازگشت آغامحمدخان و سپاهیان او به ایران، بر طبق درخواست اشراف گرجستان، روس‌ها به این سرزمین حمله کرده و آنجا را تصرف کردند. براساس مفاد

قراردادی که میان دولت روسیه و اشراف گرجستان بسته شد گرجستان استقلال داخلی و کلیسای گرجی خود را حفظ نموده و شاهزادگان محلی تحت سیادت روس‌ها فرمانروایی نمودند. ولی در سال ۱۸۰۱ پل اول تزار روسیه این قول و قرارها را برهم زد و گرجستان را تبدیل به یک ایالت روسی نمود. در سال ۱۸۲۹ به موجب عهدنامه «آدریانوپل» ایالت آخال تسیخه و آخال کالاکلی و براساس پیمان‌های «سان استفانو» و «برلین» نیز شهرهای باتومی و ایالت آجارستان از امپراتوری عثمانی جدا و به خاک روسیه منضم شد.

در قرن نوزدهم قلمرو گرجستان به عنوان فرمانداری در قالب فرمانداری کل (قفقاز) توسط نایب‌السلطنه‌ای که از سوی تزار روسیه تعیین شده و مقرش در تفلیس بود اداره می‌شد. در این قرن گرجی‌ها غیرت زیادی در دفاع از فرهنگ خود در برابر سیاست‌های استعماری روس‌ها نشان دادند. فکر‌رهایی از یوغ روس‌ها موجبات تشکیل هسته‌های انقلابی در میان گرجی‌ها را فراهم ساخت. به نحوی که در نخستین مجلس دومای روسیه که در ماه مه ۱۹۰۶ تشکیل شد عده‌ای از سوسیال دموکرات‌های گرجی عضویت داشتند. خیزش جنبش انقلابی پس از شکست روسیه در جنگ با ژاپن در سال ۱۹۰۵ و به دنبال آن از دست دادن اعتبار رژیم تزاری در قفقاز نیز بازتاب وسیعی داشت. کمیته‌های انقلابی از این وضع برای ترتیب دادن تظاهرات عمومی و اعلام اعتصابات به‌ویژه در باکو و تفلیس استفاده کردند. کشاورزان به ملاکان بزرگ حمله کردند. این اغتشاشات حتی به ارتش هم سرایت کرد. ولی در اواخر سال ۱۹۰۷ دولت روسیه موفق شد جلوی جنبش انقلابی را گرفته و مخالفان را سرکوب و تبعید نماید. در اکتبر ۱۹۱۴ ورود عثمانی‌ها به جنگ جهانی اول، اوضاع سیاسی گرجستان را دگرگون ساخت. این سرزمین صحنه جنگ‌هایی شد که در ابتدا حاکی از پیشروی ترک‌ها بود؛ ولی سپس مورد حمله نیروهای متفقین (انگلیس، روسیه و فرانسه) قرار گرفته و سرانجام مجدداً به دست روس‌ها فتح شد.

در قفقاز همیشه اقوام و ملیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف در کنار هم به‌سر برده و با هم

زندگی می‌کردند و روابط ایران و گرجستان را باید در زمان‌های بسیار دور جستجو نمود؛ یعنی آن زمان که هنوز قومی به نام گرجی و ایرانی به وجود نیامده بود بلکه همه در کنار هم زندگی می‌کردند و بعدها از هم منشعب گشتند. در مورد مکان زندگی انسانهای اولیه، نظریه‌های جدید منشاء انسان اولیه را منطقه قفقاز کنونی می‌دانند. تأثیر فرهنگ ایرانی بر قفقاز و به ویژه گرجستان بسیار است. بیشتر اسامی جغرافیایی در قفقاز، اسامی ایرانی است و به گفته یکی از محققان گرجی خود کلمه قفقاز یک کلمه ایرانی است که در اصل به معنای کوه قاف است و گرجستان نیز کلمه‌ای است که از تغییر کلمه گرجستان به دست آمده است. گرجستان اساساً یک کشور چندقومیتی با مزایا و مشکلات خاص خود است. مشکلات قومیت‌ها و اقلیت‌ها در مناطق جغرافیایی متمرکز (به ویژه آبخازیا و اوستیا) ریشه در عوامل عینی نظیر منافع اقتصادی و تردیدهای چشم‌اندازهای آتی برای خودمختاری سیاسی و فرهنگی دارد.

کتاب تأثیرات متقابل تاریخی و فرهنگی ایران و گرجستان که به تازگی با پیشگفتار و یک مدخل در چهار بخش جداگانه انتشار یافته و در واقع مجموعه مقالاتی می‌باشد که در میزگرد دو روزه ایران و گرجستان طی روزهای ۱۶ و ۱۷ شهریور ۱۳۷۶ توسط جمعی از محققان دو کشور در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی ارائه شده است. پس از پیشگفتار و بخش اول (سخنرانی‌های افتتاحیه) عناوین بخشهای دوم، سوم و چهارم کتاب مذکور و نیز موضوعات سخنرانی‌های ایراد شده به شرح ذیل می‌باشند:

بخش دوم: مباحث فرهنگی - ادبی

ترجمه اشعار حضرت امام خمینی به زبان گرجی - دکتر گریگول برادرزه

نردبان ابریشم؛ یک کرمانی در کنار رودخانه گُر - دکتر محمدابراهیم باستانی‌پاریزی

روابط متقابل تاریخی و فرهنگی ایران و گرجستان؛ سنن دیرینه؛

چشم‌انداز آینده - پروفیسور جمشید گیوناشویلی

مدرسه اتفاق ایرانیان - کاهه بیات

سعید نفیسی و ادبیات گرجی - دکتر لودمیلا گیوناشویلی

نقد و بررسی ایران‌شناسی در گرجستان - دکتر ناصر تکمیل همایون

صفحاتی از تاریخ ارتباط ادبیات فارسی و گرجی - الکساندر گواخاریا

خدمات متقابل فرهنگی و تاریخی بین ایران و گرجستان - دکتر سیف‌الله وحیدنیا

دیپلماسی و شعر؛ صفحاتی از تاریخ روابط متقابل ایران و گرجستان در اواخر قرن ۱۶ -

دکتر گریگول برادزه

بخش سوم: مباحث تاریخی - روابط خارجی

گرجیان در نظام صفوی - دکتر احسان اشراقی

اسناد تاریخی و نسخ خطی فارسی در مخازن انستیتوی نسخ خطی آکادمی علوم

گرجستان - زازا الکسیدزه

مناسبات ایران با گرجستان در دوره افشاریه - دکتر رضا شعبانی

اسناد فارسی در مخازن آرشیو دولتی تاریخی گرجستان - زوراب ژوانیا

تقلیس در آیین سفرهای ایرانیان - رحیم رئیس‌نیا

اسناد دو زبانه گرجی - فارسی - تاماز (طهماسب) آباشیدزه

نقش گرجی‌ها در دوران شاه‌عباس اول صفوی - حسین احمدی

ایرانیان گرجی زبان - محمد سپیانی

ایران و گرجستان در گذر تاریخ - مصطفی شاهمرادی

بخش چهارم: مباحث سیاسی - اقتصادی

اهمیت استراتژیک گرجستان و ایران در برقراری ثبات سیاسی - اقتصادی منطقه - بهرام

امیراحمدیان

تأثیرات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قفقاز بر شمال ایران در قرن نوزدهم -

دکتر محمد رضا قدس

چنان‌که پیداست عناوین مقالات صرفاً مسایل فرهنگی و تاریخی را دربر نمی‌گیرد؛ بلکه در بخش چهارم مباحث سیاسی، اقتصادی، استراتژیک و نظامی مرتبط با دو کشور ایران و گرجستان بررسی شده و تجزیه و تحلیل می‌گردند. لذا می‌بایست عنوان کتاب تأثیرات متقابل تاریخی - فرهنگی ایران و گرجستان با توجه بیشتری انتخاب می‌گشت. ایبریا که مرکز گرجستان کنونی است در روزگار پارت‌ها کشوری سلطنتی بود. برطبق افسانه‌ها، ساکنان این کشور از اخلاف یاقث بوده و از بابل آمده بودند. در روزگار قدیم با یونان روابط تجاری داشتند و ماه و خورشید و سیارات و همچنین مادر - الهه را می‌پرستیدند. هنرمندان سرزمین مزبور هنر و فرهنگی اساساً رومی داشتند، ولی بزودی شروع به ترکیب عناصر گرجی با عناصر غربی کردند. در نیمه اول سده چهارم، ایبریا به آیین مسیح درآمد. گرجی‌ها در فلزکاری نیز مهارت داشتند. تعدادی از باشکوه‌ترین کلیساهای گرجستان از سده یازدهم و دوازدهم باقی است یعنی دوره‌ای که آن سرزمین در کمال اعتلای قدرت سیاسی و پیشرفت اقتصادی بود. گرجی‌ها در ساختن قصر و خانه و دژ به همان اندازه ماهر بودند که در ساختن کلیسا و صومعه. مینیاتورسازی بخش عمده‌ای از هنر گرجی را تشکیل می‌دهد. بیشتر آنها از سده یازدهم و دوازدهم میلادی است. تذهیب‌کاران گرجی، علاقه داشتند عناوین فصلهای کتاب را بسیار مزین سازند و طرح‌ها و نقش مایه‌های هندسی در طومارها به کار برند. بعدها هنرمندان گرجی مینیاتورهای غیر مذهبی ساختند که از لحاظ سبک بیشتر ایرانی بود تا بیزانسی.

تا حمله مغول‌ها در سده سیزدهم، زندگی در گرجستان سرزنده و با فرهنگ، و کمتر مذهبی بود. فرهنگ و ادبیات ترقی کرد، سطح زندگی بالا رفت و صنعت چنان به کمال رسید که

منسوجات، موزاییک‌ها، جواهرات عالی و انواع و اقسام ظروف برای بازارهای داخلی و صادرات تهیه شد.

منطقه قفقاز نیز همچون آسیای مرکزی از جوامعی تشکیل شده که بر حسب مرزهای سیاسی تحمیلی در دوره حکومت تزار تقسیم شده است. در قرن نوزدهم، همچون قرنهای پیش از آن میان ایران و همسایگانش در شمال غربی و شمال شرقی، روابط بازرگانی، اقتصادی و فرهنگی وجود داشت که پیوسته به دلیل برخوردهای نظامی دچار وقفه شده و یا مختل می‌گردید. تجانس فرهنگی میان ایران و گرجستان و سابقه روابط تاریخی میان دو کشور زمینه بسیار مناسبی برای گسترش بسیار روابط در سطوح گوناگون می‌باشد. نزدیکی جغرافیایی، برخورداری ایران از منابع انرژی برای تولید کالاهای واسطه‌ای و یا مصرفی که در این مورد ایران نسبت به گرجستان از مزیت قابل توجهی برخوردار می‌باشد بعد اقتصادی روابط ایران و گرجستان را تعیین می‌نماید.

ایران به دلیل اینکه در موقعیتی قرار گرفته که مانند پل ارتباطی بین کشورهای مختلف عمل می‌کند از اهمیت استراتژیک زیادی برخوردار است و به این مناسبت نقش مهمی در امنیت منطقه ایفا می‌نماید.

موقعیت ممتاز گرجستان در ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی از دوران باستان تاکنون نقش مهمی داشته و شاهد این امر، لشکرکشی‌های متعددی است که از سوی اقوام امپراتوری‌ها و دول گوناگون در طول تاریخ به این منطقه شده است.

در این جا به لحاظ اهمیت و سابقه تاریخی بخشی از مقاله آقای کاوه بیات تحت عنوان مدرسه اتفاق ایرانیان در صفحه ۶۸ کتاب تأثیرات متقابل تاریخی و فرهنگی گرجستان آورده می‌شود: «مدرسه اتفاق ایرانیان در سال ۱۳۲۴ ق/ ۱۹۰۶ م، یعنی مقارن با روزهای نخست انقلاب مشروطیت ایران در تفلیس تأسیس شد و همانند دیگر مدارس ایرانی قفقاز و آسیای مرکزی از حمایت و پشتیبانی دو نهاد داخلی و خارجی ایرانی، یعنی جمعیت خیریه ایرانیان و ژنرال کنسولگری ایران در تفلیس برخوردار بود. کنسولگری تفلیس نیز ضمن ارسال گزارش

مزبور در تأیید خواسته‌های جمعیت خیریه ایرانیان، خاطر نشان ساخت از آنجا که تفلیس ... مرکز قفقاز و سیاست حکومت شوروی نسبت به دول شرق می‌باشد، وجود این مدرسه ... از واجبات است».

گرجستان که سرزمینی حاصلخیز و دارای جمعیتی با مهارت‌های بسیار می‌باشد به تازگی بحران‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را پشت سر گذاشته است. این کشور تا پیش از جدایی از شوروی سابق اقتصادی توسعه یافته داشت که تا حدی مبتنی بر صادرات بود. این اقلام صادراتی شامل مرکبات، چای، انگور سبزیجات و نیز صنایع کشاورزی در ارتباط با این محصولات بود. از سوی دیگر، تولید سرانه کمتر از ۳۰۰۰ روبل بود که گرجستان را در میان ۱۵ جمهوری شوروی سابق قرار می‌داد.

مطالعه کتاب تأثیرات متقابل تاریخی و فرهنگی ایران و گرجستان خواننده را با تاریخ، فرهنگ، اقتصاد، وضعیت جغرافیایی و فرازونشیب‌های تاریخی این سرزمین در تعامل با سرزمین‌های مجاور به ویژه ایران آشنا نموده اطلاعات ذیقیمتی در اختیار محققان قرار می‌دهد، از طرف دیگر اسناد ارائه شده در این کتاب مربوط به روابط ایران و گرجستان در دوره قاجاریه به منظور نشان دادن میزان وسعت این مناسبات از ارزش بسیاری برخوردار است.

قاسم ملکی

شوریه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی